
Peter Adamson

Hol vannak jelen a nők
az ókori filozófiában?

Bonyolult kérdés.

Van itt egy dolog a filozófia történetében, amit jobban meg lehet tanulni, ha moziba járunk, mintha filozófiát tanulnánk az egyetemen: az ókorban igenis voltak női filozófusok. Az *Agora* című 2009-es spanyol–máltai történelmi filmdrámában a magyar származású színésznő, Rachel Weisz alakítja a csillagász és platonista filozófus Hüpatiót, egy pogány arisztokratát, akit egy keresztény tömeg gyilkolt meg az ókori Alexandriában. Bár a film helyenként megtevesztő, különösen, amikor Hüpatiót Kepler csillagászati felfedezéseinek megelőlegezőjeként mutatja be, fontos igazságot tár fel: a tudományt és a filozófiát nem kizárólag férfiak művelték, ellentétben azzal, amit egyetemi tanulmányaink sejtetnek.

Kevés filozófia-szakos hallgatónak nyílik lehetősége ókori női filozófusokról olvasni vagy elmélkedni. Anne Conway, Margaret Cavendish angol, Émilie du Châtelet francia és más korai újkori filozófusnők lassan helyet kapnak a tananyagban. Akkor Hüpatió miatt nem? Ennek sajnos jó oka van – nem maradt fenn egyik filozófiai műve sem. Ez bizonyos fókig kételkedővé tesz bennünket a kilátásokat illetően, ha az újkor előtti női gondolkodókat szeretnénk tanulmányozni. Ha még a leghíresebb női filozófus eszméiről is csak ennyire keveset tudunk, egyáltalán ígéretes-e ebben az irányban vizsgálni? A Hüpatióhoz hasonló filozófusok esetében nem áll rendelkezésünkre semmiféle írás, amely azt igazolná, hogy a filozófiai mű biztosan egy nő agyából pattant ki. A legvalószínűbb kivételeket a püthagorasz és a platóni hagyományban találni. Késő

ókori gyűjteményekben szerepel egy erkölcsi tanácsokat ajánló levélsorozat, amelyet olyan nőknek tulajdonítanak, akik vagy Püthagorasz köréhez tartoztak vagy a püthagoreus platonizmushoz kötődtek. Egy beszámoló azt állítja, hogy Periktionénak, Platón anyjának a gondolatait őrzi. Mint a tudós Annette Huizinga rámutatott, ezeknek a dokumentumoknak a hitelessége erősen kétséges. Különösen a levelek, amelyek állítólag Püthagorasz köréből származnak, tűnnek úgy nyelvészeti alapon, hogy halála után néhány évszázaddal írták őket.

Következésképpen teljességgel – és lesújtóan – valószínű, hogy az effajta ókori filozófiát férfiak írták. Ezzel azonban még nincs lezárva az ügy, mivel ezeknek a férfiaknak egy része kimerítő beszámolóval szolgál női filozófusok eszméiről. A leghíresebb példa Diótima, aki Platón erőséről, azaz a szerelemről folytatott *Szimposzion* (elterjedtebb nevén: *Lakoma*) című dialógusában a záróbeszédet mondja. Nincsenek független bizonyítékaink Diótimáról, de az életrajzi részletek, amelyekkel Platón bemutatja őt, azt sejtetik, hogy akár valós személy is lehetett. Kevésbé jól ismert Platón *Menexenusza*, amely szinte teljes egészében egy temetési beszéd az elesett athéni katonák tiszteletére. Ezt Aszpásziának tulajdonítják, aki minden bizonnyal valós személy volt. Sőt, szorosan kötődött Periklészhez, és számos más ókori szövegben említik. Bár ma ritkán olvassák a *Menexenuszt*, az antikvitás korában nagyra értékelték, és Aszpászia beszéde rendszeresen elhangzott Athénban ünnepek alkalmával. Mennyire bízunk meg itt Platónban? Vajon megfelelően adta át ennek a két nőnek a gondolatait? Régebben azt gondolták Platónról, hogy pontos tanúbizonyosságot nyújt különböző történelmi alakokról. Prótágorasz nagyszerű beszéde az azonos című dialógusban vagy Szókratész érvei problémamentes bizonyítéknak számítanak arra, amit

ez a két ember mondott és gondolt. De ez a fogalom mára már divatjamúlt – és ez így van rendjén. Egy platóni dialógust bizonyítéknak tekinteni arra, amit egy adott alak *ténylegesen* mondott vagy gondolt, valószínűleg annyira megbízható, mint Shakespeare történelmi darabjaiban a beszédek bizonyítéknak venni azzal kapcsolatban, amit Henrik nevű királyok valójában mondtak. Így Platón Diotima- és Aszpászia-ábrázolásával kapcsolatban sokkal célravezetőbb kérdés lehet a következő: miért hozza azt a meglepő döntést, hogy nőket beszéltesse ezekben a dialógusokban?

Tanulságos lehet egy összehasonlítás azokkal a tanácsadó levelekkel, amelyeket tévesen az ókori püthagoreus nőknek tulajdonítottak. E levelek többnyire a háztartással és a családi élettel kapcsolatos erkölcsi kérdéseket érintik, amikor – mint Huizinga rámutatott – olyan témákkal foglalkoznak, mint hogy miként bánjunk egy félrelépő férjvel (türelemmel és állhatatossággal), hogyan neveljük a gyermekeket (erős kézzel), hogyan bánjunk a rabszolgákkal (szigorúan, ugyanakkor jóindulattal). Ez támpontokat ajánl a szereppel kapcsolatban, amelynek betöltését női értelmiségiektől várták el a klasszikus görög kultúrában. A természetes feltételezés az lett volna, hogy eszméik a család és a háztartás szférája körül forogtak volna. Számomra úgy tűnik, hogy Platón ezt a társadalmi nemre épülő elvárást aknázza ki, anélkül hogy teljesen felforgatná azt. Diotimája a gyermeknevelésnek mint a halhatatlanságra törekvésnek az elgondolásából indul ki, majd továbblépve azt állítja, hogy a filozófia ugyanennek a vágynak a magasabb rendű megnyilvánulása lehet, lévén a cél a „szülés a szépségben”, amely a platóni értelemben vett szépséget jelenti. A *Menexenus*-ban lévő beszéd maga harcos beállításával első pillantásra olyan messze esik a családi élet szférájától, amennyire csak lehetséges. A beszédnek azonban a család szolgál központi témájául, ahogy Aszpászia arra buzdítja az athéniakat, hogy tekintsék magukat egyazon anyától, magától az attikai földből származó testvéreknek. Hasonló elképzeléssel állt elő Sara Monson politológus is, aki szerint Platón azért használta Aszpásiát,

hogy annak politikai és szerelmi partnerére, Periklészre emlékeztessen bennünket, aki egy erotikus viszony meglétét javasolta az elkötelezett állampolgárok és államuk között: „szemléljék naponta a város erejét, és váljanak a szeretőivé (erasztai)”¹. Platón nőket bemutató irodalmi ábrázolásai a társadalmi nem és a szexuális viszonyok szokásos ókori görög felfogásával játszadoznak, de gyakran kiemelik, hogy nem közvetlenül nőkről szólnak: a Diotima-beszéd a *Szümpózium*-ban a filozófia természetét és célját helyezi középpontba, míg Aszpászia beszéde a *Menexenus*-ban azt célozza, hogy az állampolgár és az állam közti viszonyt a családi vagy erotikus viszony valamelyikeként láttassa velünk.

Ha azonban tekintetünk a késő antikvitás felé fordítjuk, a nők ókori filozófiában elfoglalt helye meglehetősen különbözik. Főként a keresztény szerzők tollából maradtak fenn olyan, férfiak által írt szövegek, amelyek a nőket teljes értékű filozófusokként mutatják be, anélkül, hogy eközben ezeket a nőket burkoltan a házimunkákhoz kötnék. Ennek két legjobb példája a Kr. u. 5. évszázad fordulója tájékán latin nyelven író Augustinus és Nüsszai Szent Gergely egyházatyja, aki néhány generációval korábban görögül írt. Mindketten szűkebb családjuk női tagjait magasztalták bölcsességük miatt. Augustinus esetében ez Monica volt, akinek türelmes és szelíd befolyása segített abban, hogy fia eljusson a kereszténységig, és aki beszélgetőtársként jelenik meg azokban a filozófiai dialógusokban, amelyek Augustinus legkorábbi munkái között vannak. A görög-római antikvitás egészét tekintve azonban Nüsszai Szent Gergelytől származik a legfigyelemreméltóbb, mégis kevésbé ismert ábrázolás egy női filozófusról. Gergelynek két műve szól nővéréről, Makrináról. Az egyik egy beszámoló életéről, amely vallási küldetését és alkalmi csodáit mutatja be, a másik egy párbeszéd, amelyet Platón *Phaidón* című esszéje ihletett. A *Phaidón* Szókratész életének utolsó pillanatait mutatja be, amelyet saját döntése szerint a lélek halhatatlanságának megvitatásával tölt. Gergely

¹ <https://epa.oszk.hu/00900/00979/00417/pdf/053-063.pdf>

diológusa Makrinát mutatja a halálos ágyán, miközben Gergellyel beszélget. Makrina maga a megtestesült nyugalom Gergely zaklatott érzelmi állapotához képest, és egy sor érvet sorol fel a lélek halhatatlanságával kapcsolatban. Ez a platonista pszichológia frissítése keresztény használatra. Fontos-e egyáltalán Makrina neve Gergely számára nővére ábrázolásakor? Ha igen, akkor csak annyira fontos, amennyiben Makrina meghaladja nemét. Az utóbbi racionalizmusa szemrehányást jelent Gergelynek határozatlanságáért, és annál hathatósabb, mivel az ókorban a nőket rendkívül érzelmi lényeknek gondolták. Néhány értelmezés azt sejteti, hogy Gergely ábrázolása férfias vonásokkal ruházza fel Makrinát. Jelen cikk szerzője azonban inkább arra hajlik, hogy Verna Harrissonnal és Hans Boersmával értsen egyet; ezek a tudósok mindketten azt sugallták, hogy Gergely szerint az embernek törekednie kell a társadalmi nem teljes meghaladására, és ezáltal még inkább Istenszerűvé válnia. Ez a pont köszön vissza a lélekről szóló érvek sűrűjében, amely a diológus nagy részét kitölti. Halhatatlanságunkat Makrina számára mindenekfelett Istenhez való hasonlatosságunk bizonyítja, amely a lélek tiszta racionalitásában és a testhez képest való felsőbbrendűségében nyilvánul meg. Továbbá Makrina és Gergely számára a test és nem az anyagtalan racionális lélek szintjén van, hogy az embereknek nemmel rendelkeznek. Mint ahogy Gergely egy másik művében állítja, Isten Maga igazából nem „hímnemű”, mivel testnélkülisége azt jelenti, hogy Ő se nem férfi, se nem nő. Dióhéjban, a férfiak és a nők egyaránt képesek a racionális érvelésre, mert mindkét nem halhatatlan lélekkel rendelkezik. Természetesen ezzel nem jelenti azt, hogy Gergely Makrináról szóló párbeszéde modern értelemben vett feminista munka lenne. Ugyanakkor arra mutat rá, hogy az általunk tanulmányozott ókori férfi gondolkodók képesek voltak nőkkel filozófiai eszmecserére, mind átvitt értelemben, felfedezvén a társadalmi nemet a filozófia többi részéhez való viszonylatában, mind a szó szoros értelmében, megértvén, hogy az életükben jelen lévő nők talán taníthatnak nekik valamit.

*Peter Adamson a Ludwig Maximilians Egyetem későantik és arab filozófia professzora. Ő a *Philosophy in the Islamic World* ('Az iszlám világ filozófiája') című könyv és a *History of Philosophy Without Any Gaps* ('Hézagmentes filozófiatörténet') filozófiai podcast szerzője.*

*Ez a cikk a *New Statesman* és Aaron James Wendland közti együttműködésként megjelenő *Agora-sorozat* része. Aaron James Wendland adjunktus a Moszkvai Gazdasági Főiskola filozófia-tanszékén.*

(New Statesman)

Silke Mertins

Egon Krenz ex-kelelnémet vezető:
„Nem akartam szemét alak lenni”

Egon Krenz 47 napig volt az NDK utolsó államfője, később börtönben ült. Ma könyveket ír, és azt magyarázza volt elvtársainak, hogy miképpen lehetett volna megmenteni az NDK-t.

Egon Krenz túl korán érkezik. Ezen a júliusi napon már a rendezvény kezdete előtt húsz perccel belép az NDK utolsó államfője a „Russisches Haus” ('Orosz Ház') kulturális központba. Az épületet még a berlini fal leomlása előtt építették, és ma kissé idejélműltnek hat az elegáns Friedrichstrassén Berlin-Mittében. Ahogy maga Egon Krenz is. A nagyteremben azonban, ahol a nyolcvankét esztendő Krenz *Wie und die Russen* ('Mi és az oroszok') című könyvét bemutatja, mintha megállt volna az idő. Úgy tűnik, mintha a régi Német Szocialista Egységpárt (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED)² vezetőinek osztálytalálkozójára jöttünk volna. Krenz alig tud eljutni az emelvényig a kézfogások, vállon

2 A Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) 1946-ban alakult meg Németország szovjet megszállási övezetében, majd az 1949-ben megalakult pártállami Német Demokratikus Köztársaság állampártja, politikai vezető ereje volt 1989-ig.